

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA VHUVHILI (P2)

LARA 2024

TSUMBANDILA YA U MAKA

MARAGA: 80

Tsumbandila iyi ya u maka i na masiatari a 29.

TSIVHUDZO KHA VHATOLI/VHAMAKI

- Memorandamu uyu i tou vha tsumbandila fhedzi ya u thusa vhatoli/vhamaki.
- Memorandamu u tea u thoma wa dzulelwa dzulo nga vhothe vha kwameaho khathihi na phanele ya u linga musi u maka hu sa athu u thoma.
- Phindulo dza vhalingiwa dzi tea u eliwa nga u angaredza zwi tshi tevhedza vhukoni/ndeme yazwo.

MAGA A U TOLA/MAKA

1. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzi fhiraho tshivhalo tsho tiwaho, kha vha make/tole fhedzi phindulo ya u thoma. (**Mulingiwa ha tei u fhindula mbudziso ndapfu na mbudziso pfufhi u bva kha lushaka luthihi lwa bugu/linwalwa.**)
2. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzothe nna u bva kha KHETHEKANYO YA A, (vhurendi ho randelwaho), kha vha make/tole phindulo mbili fhedzi dza u thoma.
3. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso ndapfu mbili kana mbudziso pfufhi mbili kha KHETHEKANYO dza B na C, kha vha make/tole ya u thoma vha **litshe** ya vhuvhili. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzothe nna, kha vha make phindulo ya u thoma kha KHETHEKANYO inwe na inwe, tenda a vha o fhindula mbudziso nthihi pfufhi na nthihi ndapfu.
4. Arali mulingiwa a nga fhindula phindulo mbili hune ya u thoma ya vha yo khakhea ngeno ya vhuvhili i yone, kha vha make ya u thoma vha **litshe** ya vhuvhili.
5. Arali phindulo dzi songo nomboriwa nga ngona, kha vha make/tole vha tshi tevhedza memorandamu.
6. Arali vhukhaki ha mupeleto vhu tshi nga khakhisa thalutshedzo, kha vha zwi make/tole sa vhukhaki. Arali zwi sa khakhisi thalutshedzo, kha vha make sa zwone.
7. *Mbudziso ndapfu/dza maanea:*
Arali maanea/phindulo ndapfu ya nga vha pfufhi kha tshivhalo tsha maipfi tsho tiwaho, vha songo nea ndatso, ngauri o no di dzula o dihatula ene mune. Arali phindulo ya lapfesa u fhirisa mpimo, kha vha sedzuluse/tole nga ho teaho nyimele nahone vha songe mutumba na vhatoli vhahulwane. Kha vha shumise rubriki dza u linga dzi re kha *Aphendikisi ya A na B* u tola maanea a vhalingiwa.

8. *Mbudziso pfufhi:*
Arali mulingiwa a songo shumisa zwidevhe musi o humbelwa uri a khouthu, vha songo nea ndatiso.
9. Kha mbudziso dzo vuleaho, hu songo avhelwa maraga kha EE/HAI, kana kha NDI A TENDA/A THI TENDI. Thikhedzo/Khwathisedzo/thalutshedzo kha zwi vhe zwone zwi dzhielwaho nzhele kana zwi avhelwaho maraga.
10. Hu songo avhelwa maraga kha NDI NGOHO/A SI ZWONE kana NDI MBUNO/KUHUMBULELE KWAVE. Thikhedzo/Khwathisedzo/thalutshedzo kha zwi vhe zwone zwi dzhielwaho nzhele kana zwi avhelwaho maraga.
11. Phindulo dza mbudziso pfufhi dzi tea u toliwa/makiwa nga vhusedzi hu tshi dzhielwa nzhele mbofho dzo tshewaho/dzhiwaho kha dzulo la u linganyisa memorandamu.

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI

VHURENDI HO RANDELWAHO

MBUDZISO YA 1: VHURENDI – MBUDZISO NDAPFU

'MIHUMBULOLUTSHETSHE' – AA *Mphaga*

KUAVHELWE KWA MARAGA

Maraga dzi avhelwe nga ndila yone:

- Maraga dza 6 ndi dza mbuno.
- Maraga dza 4 ndi dza luambo. Dzone dzi avhelwe nga ndila heyi:
 - Maraga 4 arali mbuno dzi 5–6
 - Maraga 3 arali mbuno dzi 4
 - Maraga 2 arali mbuno dzi 3
 - Maraga 1 arali mbuno dzi 2
 - Maraga 0–1 arali mbuno dzi 0–1

'MIHUMBULOLUTSHETSHE' – AA *Mphaga*

- Kha vha shumise mbuno dzi tevhelaho, kha dziṱwe dzo newaho, sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi ṱola mbudziso iyi. Vhupfiwa ha vhalingiwa vhu nga fhambana zwi tshi ya nga kunyanyutshele na kupfesesele kwavho kwa tshirendo.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari ḽa u fhedza musi vha tshi ṱola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Thalutshedzo ndi zwine tshirendo tsha amba zwone. Figara dza muambo ndi maipfi, mafurase, mafhungo ane a ḽisa zwifanyiso mihumbuloni ya vhavhali musi vha tshi vhala tshirendo. Ndimatshitanza tshi vhumbwa nga mitaladzi/vese.

Mbuno

- Kha ndima/tshitanza tsha 1, murendi u shumisa figara ya muambo ya ḽifanyisi u bvisela khagala uri muthu ane a humbula sa ṱwana ha na vhuimo, ha na ṱdivho ya zwine vhutshiloni a tea u ita. Muthu onoyo mihumbulo yawe i ima fhethu huthihi i tshi tevhela zwenezwo zwi no khou itea nga tshifhinga tshenetsho.
- Kha ndima/tshitanza tsha 2, murendi u shumisa figara ya ḽimethafore u ṱalutshedza uri muthu a no nga ṱwana nga kuhumbulele, ha thakhei nahone arali a kaidzwa ha lengi u hangwa, a dovha a ita zwe a kaidzelwa zwone.

- Kha ndima ya 3, murendi u shumisa limethafore, u bvisela khagala thalutshedzo ya uri muthu a humbulaho sa riwana ndi tsilu, ha koni u dibvisa kha nyimele ine ya khou mu isa khomboni/khakhathini.
- Kha ndima/tshitanza tsha 4, murendi u shumisa liedzamuthu/limuthufhadzi a tshi toda u talutshedza uri muthu a re na mihumbulo i no nga ya riwana ha koni u dihumbelela kana u vhona uri u khomboni/khakhathini. Muthu onoyo u toda u tsivhudzwa nga vhañwe tshifhinga tshothe.

Magumo

Murendi o kona u shumisa figara dza muambo dzi ngaho mafanyisi, mamethafore, maedzamuthu/mamuthufhadzi u bvisela khagala thalutshedzo ya uri muthu ane a humbula sa riwana, ha na vhuimo ndi tsilu/tshidahela nahone ha thakhei.

[10]

MBUDZISO YA 2: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

'PHANDA RI A YA' – NM Musehane

- 2.1 Tshirendo itshi ndi tsha lushaka lwa alegori.√Ngauri tshi khou bvisela khagala ngoho dza vhutshilo.√ (2)
- 2.2 Maipfi 'miphogoli na zwipuku' a sumbedza zwikhukhulisi/zwithu zwi ofhisaho/zwikhakhisi zwi shushaho kha vhutshilo.√√ (2)
- 2.3 Murendi u tama u bveledza muhumbulo wa uri naho hu na vhathu vhane vha neta/kondelwa, vha re na fulufhelo vha songo neta/litsha, kha vha bevele phanda na zwine vha tenda khazwo.√√ (2)
- 2.4 Mutevhetsindo wa u ongolowa,√u dzumbulula vhudipfi ha u vhaaisala/pfa vhutungu.√ (2)
- 2.5 Ee, zwi a tendisea. Ngauri arali muthu a shuma o difunga u fhedza o wana zwivhuya, ngeno vhañ vane vha teledza vha tshi fhedza nga u sa wana tshithu/hu na tsumbo nnzhi dza vho wanaho zwavhudi nga riwambo wa u fungelela vha sa sedzi murahu.√√ (2)

[10]

MBUDZISO YA 3: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

'TSHIFHUFHANI' – DN Nenzhelele

- 3.1 Tshirendo itshi ndi eledzhi.√ Ngauri tshi khou amba nga vhatambi vha bola ya milenzhe vha shango la Zambia vho lovhelaho lwanzheni.√ (2)
- 3.2 Ipfi 'khuba' li amba uri tshifhufhane tsho hwala vhatambi vha bola ya milenzhe vha Zambia.√√ (2)
- 3.3 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri lufu lu bvelela huiwe na huiwe nahone kha muthu muiwe na muiwe hu sa sedzwi maimo kana vhukoni.√√ (2)
- 3.4 Mutevhetsindo u ongolowaho, wo dzikaho√ u dzumbulula mudi/vhudipfi ha murendi ha u pfa vhutungu.√ (2)
- 3.5 Ee, zwi a tendisea, ngauri vhutshiloni vhathu vha a lovhelwa nga vhathu vha re tsini navho, vhane vha vha funesa fhedzi vha a tenda u fhumudzea na u tovhowa uri vha kone u bvela phanda na vhutshilo.√√ (2)
- [10]

MBUDZISO YA 4: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

'MPHE VHULISA' – LR Ndlovu

- 4.1 Tshirendo itshi ndi liriki,√ ngauri murendi uyu u sumbedza u funa na u takalela u vha murangaphanda wa lushaka.√ (2)
- 4.2 Murendi u khou toda maanda na vutali zwine ngazwo a do kona u ranga lushaka phanda.√√ (2)
- 4.3 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri u ranga phanda lushaka zwavhudi zwi toda murangaphanda o tou bebelwaho nahone a re na vutali a sa lweli maimo.√√ (2)
- 4.4 Mutevhetsindo wa u ongolowa,√ u dzumbulula vhudipfi ha u pfa vhutungu/dinalea.√ (2)
- 4.5 Ee, zwi a tendisea, ngauri shangoni arali hu na dzikhakhathi, hu si na mulalo, hu tea u vha na vhathu vhane vha diimisela u lwa na u fhelisa dzenedzo khakhathi uri hu vhe na mulalo, lushaka lu dzule nga dakalo.√√ (2)
- [10]

NA

VHURENDI VHU SONGO RANDELWAHO (HA KHOMBEKHOMBE)

MBUDZISO YA 5: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

'U SONGO SENDELA' – NA Milubi

- 5.1 Ndi khaesura,√ hu na u awelanyana ha dovha ha bvelwa phanda na u renda/hu khou khwathisedzwa ndeme ya zwine zwa khou ambiwa.√ (2)
- 5.2 Ndi limethafore.√ Murendi u buletshedza uri zwithu zwine wa khou zwi vhona a si zwa vhukuma ndi zwa u vhulaha.√ (2)
- 5.3 Ndi vhudipfi ha u pfa vhutungu.√ Murendi u khou pfa vhutungu musa a tshi vhona vhathu vha tshi didzhenisa kha zwa shango zwi vha vhaishaho.√ (2)
- 5.4 Ndivho ndi ya uri muthu u tea u farelela kha zwivhuya zwe a nanga, a songo tenda u shanduka.√√ (2)
- 5.5 Ndi a tendelana nae. Muthu ane a vha na lutendo na fhulufhelo kha zwine a zwi pfesesa ho ngo tea u shandukiswa nga nyimele.√√ (2)

[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: NGANEA/FOLUKULO

NGANEA

MBUDZISO YA 6: *NANDI NDI SHENGA?* – MBUDZISO NDAPFU

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo na Luambo: maraga dza 10 dzo avhelwa nga ndila hei:
 - Arali e kha khoudu 5 u wana maraga 8–10
 - Arali e kha khoudu 4 u wana maraga 6–7
 - Arali e kha khoudu 3 u wana maraga 4–5
 - Arali e kha khoudu 2 u wana maraga 2–3
 - Arali e kha khoudu 1 u wana maraga 0–1

ADENDAMU

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nkedza tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la u fhedza musi vha tshi tola/ maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Vhaanewa/vhabvumbedzwa ndi vhathu vha kholekhole vhane muniwali a vha shumisa u bveledza ndivho dzo fhambanaho. Vhaanewa vha a khethekanywa vha bva tshaka tharu, hu na muanewa dendeke, mupikisi na mulutanyi/mukonanyi. Ndivho ndi zwothe zwine muniwali a tama u zwi swikela nga mafhungo a bugu yawe zwine zwa thusa vhavhali na u vha kaidza kana u vha tutuwedza vhutshiloni havho. U kona u tangedza nyimele, u thonifha, u farisana, u hangwelana na u sa nyefulana ndi dziinwe dza ndivho dzine muniwali a tama u dzi pfukisela kha vhavhali nga mafhungo a bugu yawe.

Mbuno

Vho Madilaga

- Muṭa u fanela u pfesesa na u ṭanganedza uri vḥutshiloni u nga bvelelwa nga zwivhuya kana zwivhi. Naho Vho Luvhani vho vha vhe kha vḥuteamuta, Vho Madilaga vha mangala u vḥifha muvḥilini havho zwe vha vha vha songo zwi humbula uri zwi ḍo ralo.
- Ndi zwa ndeme uri muṭani vḥokhotsi vha tea u tikana na vḥafarisi vḥavho musi vhe kha nyimele dzoṭhe dzi sa leluwi. Vho Madilaga vha sumbedza u sa tikedza mufarisi wavho Vho Luvhani musi vha tshi beba Tshifhiwa e na ḷino. Vha sumbedza uri ndi mafhungo a mufarisi wavho e eṭhe.
- Khotsi na mme ndi zwavḥuḍi vha tshi sumbedzana ṭhompḥo uri mulalo u dzule u hone muṭani. Vho Madilaga vha dzulela u sema na u hofhola mufarisi wavho phanda ha vḥana, zwa sia hu si na mulalo muṭani.
- Mvelele ya Tshivenda ya uri muṭa a si wa muthihi a yo ngo fa. Vho Madilaga vha tendela khaladzi avho Vho Mainganye na khaladzi a Vho Luvhani Vho Muvhi vha tshi thusedza u tandulula thaidzo dzavho dza muḍini wavho.

Vho Luvhani

- Vhabebi vha tea u tikedza vḥana vḥavho tshifhinga tshoṭhe. Vho Luvhani a vha tendi u sa tikedza ṛwana wavho Tshifhiwa naho shango na khotsi awe vha tshi mu furala, vha kondelela vha tshi mu lwela hoṭhe-hoṭhe. Vha vḥidza vha siviki na Vho Nicholson vha tshi ṭoḍou kupula samba ḷi re kha ṛwana wavho. Vha pfulutshela Polokwane vha tshi ṭoḍou tsiredza ṛwana wavho uri a aluwe o vḥofholowa.

Vho Ana

- Vḥathu kha ri litshe u nyefulana na u kolelana. Izwi ri zwi vḥona musi Vho Ana vha tshi semana uri ṛwana wavho a songo tamba na Tshifhiwa wa shenga ngauri a luma ṛwana wavho, tshilonda tsha hone a tshi nga fholi.
- Nanga a si dzoṭhe dzine dza thusa vḥathu, dziṛwe dzi a zwifha na u kuḍanya vḥathu dziṭhoho zwi songo fanela. Vho Ana vha ya ṛangani u vḥonisa nga murahu ha u luṛwa ha zwibudzana zwavho nga mmbwa muḍini wa Vho Madilaga. Vhone na ṛanga yavho vha wanedzwa khoroni ya Vho Madilaga vha tshi khou bwela phamba. Vho Madilaga vha fhedza nga u vha hwelela musanda he vha livhana na ṭhamu ya u lifhiswa.

Vho Madilaga, Vho Luvhani na Vho Ana

- U hangwelana ndi mutheo u ḍisaho mulalo. Vho Luvhani vha hangwela munna wavho Vho Madilaga ha vha na mulalo muṭani. Muṭa wa ha Madilaga u hangwelana na Vho Ana ha vha na vḥushaka havḥuḍi ha vḥadzulisani.

Magumo

Muanetsheli o zwi konesa u shumisa vḥaanewa/vḥabvumbedzwa u swikela vḥunzhi ha ndivho dzawe kha nganea iyi. U kona u ṭanganedza nyimele, u ṭhonifha, u farisana, u hangwelana na u sa nyefulana ndi dziṛwe dza ndivho dze muṛwali a dzi swikela nga u shumisa vḥaanewa/vḥabvumbedzwa.

[25]

MBUDZISO YA 7: *NANDI NDI SHENGA?* – MBUDZISO PFUFHI

- 7.1
- Vho Luvhani vho taniwa sa mufumakadzi a re na tshidzumbe.
 - Vho Luvhani vho tanwa sa mufumakadzi wa muhaga a sa tendi u kundwa nga thaidzo.
 - Vho tanwa sa mufumakadzi a re na vhudifhinduleli.
 - Vho tanwa sa mufumakadzi ane a thonifha mvelele ya hawe ya Tshivenda.
- [ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho] √√ (2)
- 7.2
- Ndi khudano ya nga ngomu.√ Ngauri u lila havho hu khou vha disela mihumbulo mivhili ya uri ndi hone vha tshi khou taliwa kana ndi khole-khole/ndi hone u phadalala ha muta wavho na.√ (2)
- 7.3
- Muanetsheli u khou sumbedza uri hu na vhathu vhane vha ita zwithu, musi zwithu zwo no vhifha vha vho fhedza vha si tsha kona u zwi imela sa zwe zwa itea kha Vho Madilaga.√√ (2)
- 7.4
- Musi Vho Luvhani vha tshi vhudza mukalaha wavho Vho Madilaga uri a vha khou vha tala, ri zwi vhona magumoni musi muta u tshi dovha hafhu wa vhuelelana.√√ (2)
- 7.5
- Vhupo ha Polokwane ndi doroboni hune muñwe na muñwe u sedza zwawe zwine zwa thusa Tshifhiwa uri a tshile o vhofholowa.√
 - Ho mu thusa uri a kone u isa pfunzo dzawe phanda nga vhudifhulufheli hu si na u nyefulwa.√
- (2)
- 7.6
- Masiandaitwa o vha a uri:
- Vho Luvhani vha fhedza vha tshi dzhia tsheo ya u pfulutshela Polokwane vha vha sia vha vhothe.
 - Muḽi wa ha Madilaga u fhedza u tshi kwashekana/u tshi balangana.
 - Vho Luvhani vha alusa vhana vha vhothe vha si na mutikedzi.
- [Mbuno MBILI dzi pfalaho] √√ (2)
- 7.7
- Muriwali u shumisa Vho Mmboneni u sumbedzisa uri:
- Vhutshiloni hu na vhathu vha sa toḽi zwa dzinndwa/dzikhakhathi/zwisolo.
 - Muthu ha ngo tea u sokou didzhenisa kha mafhungo a vhotsinda/ane a si mu kwame nga maanda arali e mushumi.
- [ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho] √√ (2)
- 7.8
- Muhumbulo muhulwane ndi wa u tsivhudza vhabebi/lushaka uri kha ri tangedze zwithu zwothe na nyimele dzothe dzine ra tangana nadzo/U kaidza vkhokotsi uri vha litshe mafhungo a u sa tikedza vhafunwa vhavho kha nyimele ifhio na ifhio.√√ (2)

- 7.9 Vho Luvhani ndi mufumakadzi wa u kondelela ngeno Vho Madilaga vha si na muya wa u kondelela/Vho Luvhani ndi mufumakadzi a sa fari muthu nga mbilu ngeno Vho Madilaga vha sa koni u hangwela/Vho Madilaga vha na tshituhu ngeno Vho Luvhani vha na mbilu yavhudi.vv (2)
- 7.10 - Vho Ana vha tanwa sa mufumakadzi ane a funesa mafhungo a midini ya vhaniwe. Ri vha pfa vha tshi todou divha kha Vho Mmboneni uri ndi vhonnyi vhe vha vha vho da ha Madilaga.v
- Vha tanwa sa mufumakadzi ane a kola. Ri vha pfa vha tshi kolela Tshifhiwa vha tshi ri ndi shenga.v (2)
- 7.11 - Ndo vha ndi tshi do tuwa nda vha sia vha vhothe.
- Ndo vha ndi tshi do ya kha vhashumelavhapo uri vha nthuse.
- Ndo vha ndi tshi do amba na vhafunzi uri vha ri itele thabelo.
- Ndo vha ndi tshi do vha tala.
[Maraga THARU kha mbuno THARU dzi pfalaho.]vvv (3)
- 7.12 Ee, ndi vhona zwo tea ngauri:
- Vho Madilaga a vha tshe na ndavha na Vho Luvhani.
- Vha vha vha tshi khou tsireledza iwana wavho Tshifhiwa ane vhone khotsi vha si mu tode.
- Vho Madilaga a vha khou tsireledza muta wavho kha u vhaiswa havho nga shango.

KANA

Hai, ndi vhona zwi songo tea ngauri:

- Vha tea u vha vhudza sa musi vha munna wavho.
 - Nga mvelele ya Tshivenda mufumakadzi ha ngo tea u sokou dzhia tsheo a songo thoma a vhudza munna wawe.
 - Nga Tshivenda thoho ya muḏi ndi ene ambadzifhele.
- [Maraga MBILI kha mbuno MBILI dzi pfalaho.]vv (2)

[25]

MBUDZISO YA 8: *ISHA LA MITODZI* – MBUDZISO NDAPFU

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo na Luambo: maraga dza 10 dzo avhelwa nga ndila hei:
 - Arali e kha khoudu 5 u wana maraga 8-10
 - Arali e kha khoudu 4 u wana maraga 6-7
 - Arali e kha khoudu 3 u wana maraga 4-5
 - Arali e kha khoudu 2 u wana maraga 2-3
 - Arali e kha khoudu 1 u wana maraga 0-1

ADENDAMU

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nkedza tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la u fhedza musi vha tshi tola/ maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Vhaanewa/vhabvumbedzwa ndi vhathu vha kholekhole vhane muniwali a vha shumisa u bveledza ndivho dzo fhambanaho. Vhaanewa vha a khethekanywa vha bva tshaka tharu, hu na muanewa dendeke, mupikisi na mulutanyi/mukonanyi. Ndivho ndi zwothe zwine muniwali a tama u zwi swikela nga mafhungo a bugu yawe zwine zwa thusa vhavhali na u vha kaidza kana u vha tutuwedza vhutshiloni havho. U fhulufhedzea, u hangwelana, u farisana/tikana, u tutshela kule na zwiphiri ndi dziinwe dza ndivho dzine muniwali a tama u dzi pfukisela kha vhavhali nga mafhungo a bugu yawe.

Mbuno**Vho-Loshani na Vho-Maria**

- U fhulufhedzea kha mufunwa wau ndi zwa ndeme ngauri zwa shaea hu vha na zwililo na u shenganya mano mutani, zwa ingwa nga mvelelo dzi sa takadzi. Vho- Loshani na Maria a vha fhulufhedzei kha vhafunwa vhavho. Vho-Loshani a vha fhulufhedzei kha Vho-Josephine ngeno Maria na ene a sa fhulufhedzei kha Aifheli. Mvelelo dzazwo dzi disa mavengo, malwadze, u didzhenisa kha zwikambi, u pfuluwa kha yothe heyi mita

- U fhulufhedzea kha khonani yau ndi zwavhuḏi vhukuma. Vho-Loshani a vha fhulufhedzei kha Aifheli khonani yavho. Vha funana na u khakhisa Maria mufunwa wa Aifheli vha fhedza nga u mu pometshedza mihwalo i si yawe. Hezwi zwi fhedza zwi tshi tshinya vhukonani havho na Aifheli.
- Mulalo a u vhi hone kha ane a tshila e na tshiphiri. Vho-Loshani na Maria vha vhone vhe na mazhuluzhulu musi Vho-Loshani vha tshi humbelwa nga Aifheli uri vha vhe murangaphanda wa u dzudzanya munyanya wawe. Maria u kombetshedza uri munyanya u tshanyane mihwalo i sa athu vhone. Maria na Vho-Loshani a vha pfesesi/tanganedzi u funana ha Musatondwa na Rotondwa.
- Naho zwa dzhia tshifhinga tshilapfu, tshiphiri tshinwe na tshinwe tshi ḑo fhedza tsho bvela khagala. Hu ḑo vha na zwinwe kana vhanwe vane vha ḑo thusa uri zwi bevele khagala. Tshiphiri tsha Vho-Loshani na Maria tshi bvela khagala nga u funana ha Musatondwa na Rotondwa vhe vha tanganywa nga pfunzo dza yunivesithi. Izwi zwi ita uri zwi divhee uri ndi vhana vha khotsi muthihi ane a vha Vho-Loshani.

Vho-Josephine

- U kutela tshiphiri na vhuḑa a si zwavhuḏi ngauri zwi fhedza zwi tshi u tanutshela iwe mune wazwo. Izwi ri zwi vhone musi Vho-Josephine vha tshi dzumba vhuḑa ha munna wavho Vho-Loshani ha u divha uri Maria u na thumbu ya vhone Vho-Loshani. Izwi zwi ita uri vha sa vhe na mutakalo wavhuḏi nge vha vho vha na mutsiko wa malofha.

Vho-Loshani, Vho-Maria na Vho-Josephine

- Tshiphiri tshi tshi bvela khagala tshi vha na mvelelo dzi sa tanganedzei. U divhea zwauri Rotondwa na Musatondwa ndi vhana vha Vho-Loshani zwi ḑisa zwithu zwi si zwavhuḏi vutshiloni ha Vho-Loshani, Maria na Vho-Josephine. Vho-Loshani vha pfulutshela Shakadza na u ḑinekedzela zwikambi, Maria na Vho-Josephine vha farwa nga malwadze/mitsiko.
- U hangwelana zwi fhaṭa mulalo, zwa ita uri vho khakhelanaho vha bevele phanda na vutshilo vha hangwe zwa murahu. Aifheli u fhedza a tshi hangwela musadzi wawe Maria naho o mu khakhela nga u funana na khonani yawe Vho-Loshani vhe vha fhedza vho mu nea muhwalo. Aifheli u fhedza a tshi tevhela musadzi wawe hayani hawe a vhuṽa nae.

Magumo

Munwali o zwi konesa u shumisa vhaanewa/vhabvumbedzwa u swikela vhunzhi ha ndivho dzawe kha nganea iyi. U sa fhulufhedzea, u hangwelana, u tutshela kule na zwiphiri na u farisana ndi dzinwe dza ndivho dze munwali a dzi swikela nga u shumisa vhaanewa/vhabvumbedzwa.

[25]

MBUDZISO YA 9: ISHA LA MITODZI – MBUDZISO PFUFHI

- 9.1 - Vho-Aifheli vho taniwa sa munna ane a funa u bveledzisa shango la hawe.
 - Vho-Aifheli vho tanwa sa munna a funaho shango la hawe.
 - Vha tanwa sa munna a sa dzhieliho vhaiwe vhathu fhasi.
 - Vha tanwa sa munna o dalaho lufuno kha musadzi wawe.
 [ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho] √√ (2)
- 9.2 Ndi khudano ya nga ngomu.√Ngauri kuambele kwa Maria ku sumbedza u tima-tima uri zwi nga itea vha fhedza vha sa do pfulutshela Thohoyandou saizwi munna wawe a tshi tou nga ha khou zwi dzhiela nthaha zwi takaleli.√ (2)
- 9.3 Muanetsheli u khou sumbedza uri hu na vhathu vhane arali zwithu zwine zwa khou ambiwa vha sa zwi takaleli vha fhindula nga ndila ya u sa toda u vhaisa, sa zwe Aifheli a ita kha Maria a sa todi u mu vhaisa.√√ (2)
- 9.4 Musi Maria a tshi vhudza munna wawe Aifheli uri ene u tama u dzula Thohoyandou, ri zwi vhona magumoni musu zwi tshi vho bvela khagala uri ho vha hu mafhungo a u shavha uri tshiphiri tshi do bvela khagala uri Rotondwa ndi nwana wa Vho-Loshani.√√ (2)
- 9.5 - Vhupo ha Folovhodwe ndi vhupo ha mahayani hune vhathu vho dzulelana nahone vha a divhana lune zwi a leluwa uri ngoho i tavhanye u wanala.√
 - Ndi hune vhathu vha todou divha zwa midini ya vhaiwe na zwisololo.√ (2)
- 9.6 Masiandaitwa o vha a uri:
 - Musatondwa u fhedza o nala hayani.
 - Musatondwa u fhedza o malana na khaladzi awe Rotondwa.
 - Musatondwa u fhedza a tshi khou penga
 - Vho-Loshani vha fhedza vho pfulutshela Shakadza nga dzone thoni
 - Vho Loshani vha fhedza vho vha tshidakwa.
 [Mbuno MBILI dzi pfalaho] √√ (2)
- 9.7 Muiwali u shumisa Vho-Denga u sumbedzisa uri:
 - Vhutshiloni hu na vhafumakadzi vhane vha vha mihaga na u kona u kondelela naho vha tshi tambuzwa nga vhafunwa vhavho.
 - Hu na vhafumakadzi vhane vha vha vhashumi vha biko lune vha kona na u tundela vhana vhavho vha si na muthusi.
 [ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho] √√ (2)

- 9.8 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri u sa fhulufhedzea kha dzikhonani kana mbinganoni/kha vhafunwa, zwi na masiandaitwa a si avhudi/u dzumba zwiphiri zwi na masiandaitwa a si avhudi ngauri zwi a fhedza zwo wanala.✓✓ (2)
- 9.9 Maria ndi mufumakadzi a no didzhiela nthā ngeno Aifheli a sa didzhieli nthā/Maria ndi mufumakadzi a re na mazwifhi ngeno Aifheli a na ngoho/Maria ha fhulufhedzei ngeno Aifheli a tshi fhulufhedzea.✓✓ (2)
- 9.10 - Ndi muthu a sa fhulufhedzei, izwo ri zwi vhona a sa fulufhedzei kha Aifheli we a vha o fhulufhedzisana nae uri u do mu mala ngeno ene a vho funana na Vho-Loshani.✓
- Ndi muthu a sa ambi ngoho, u pometsshedza Aifheli mihwalo i si yawe a tshi tou vha na vhutanzi hothe uri ndi mihwalo ya Vho-Loshani.✓ (2)
- 9.11 - Ndo vha ndi tshi do vha tala nda bvela phanda na vhutshilo hanga.
- Ndo vha ndi tshi do tuwa nda vha sia vha vhothe.
- Ndo vha ndi tshi do ya kha vhashumelavhapo uri vha nthuse.
- Ndo vha ndi tshi do vhudza Aifheli uri Vho-Loshani vho tshinya mufunwa wawe Maria.
[Maraga THARU kha mbuno THARU dzi pfalaho.]✓✓✓ (3)
- 9.12 Ee, ndi vhona zwo tea ngauri:
- Musatondwa o vha o no vhifhiswa muvhilini nga Rotondwa
- Ndi mulandu wa vhabebi vhe vha si ambe ngoho u bva mathomoni.
- Vho vha vha tshi funana.

KANA

Hai, ndi vhona zwi songo tea ngauri:

- Nga mvelele ya Tshivenda vhana vha khotsi a vho ngo tea u malana.
 - Ndi vhutudzi u funana na khaladzi.
 - Vho vha vho vhudzwa ngoho vha tea u litshana/talana.
- [Maraga MBILI kha mbuno MBILI dzi pfalaho.]✓✓

(2)
[25]

FOLUKUŁOO

KHUVHANGANYO YA FOLUKUŁOO – RV Tshikovhi

MBUDZISO YA 10: *KHUVHANGANYO YA FOLUKUŁOO* (MBUDZISO NDAPFU)

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziselon.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo na Luambo: maraga dza 10 dzo avhelwa nga ndila hei:
 - Arali e kha khoudu 5 u wana maraga 8-10
 - Arali e kha khoudu 4 u wana maraga 6-7
 - Arali e kha khoudu 3 u wana maraga 4-5
 - Arali e kha khoudu 2 u wana maraga 2-3
 - Arali e kha khoudu 1 u wana maraga 0-1

ADENDAMU

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekedza tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la u fhedza musi vha tshi tola/ maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Ndivho ndi zwine muṇwali a tama u zwi swikela nga maṇwalwa a sialala. Muṇwali u shumisa lungano, tshikhodo na mirero uri a kone u divhadza vhathu (Vhavenda)uri vha bva ngafhi na u toda u bvisela khagala maitele kwao a u vhumba mikhwa yavhudi.

Mbuno

- Lungano lwa u swika ha Vhavenda kha la Afrika Tshipembe, muṇwali u toda uri vhathu/Vhavenda vha vhe na ndivho ya hune vha bva hone hune ha vha Afrika-kati.
- U tama u pfukisela ndivho kha vhathu nga ha mipfuluwo i sumbedzaho uri vho bva Afrika-kati vha da Matshona/Zimbabwe he vha fhedza vho pfulutshela Dzata hune na namusi vha tshe heneffho.

- Muniwali nga lungano ulu u tama Vhavenda vha tshi divha vharangaphanda vhavho, vha katelaho vhe vha takuwa navho. Vho takuwa na Mambo we a tevhela Bele-ja-Mambo (Dambanyika)
- Uyu ene o dzama ha dzhena Dyambeu, ha da Ramabulana we a tevhelwa nga Patrick Mphephu. Hezwi zwothe ndi ndivho i thusaho u thivhela mivhango na u ita uri Vhavenda vha dirwe khana nga u divha hune vha bva hone na mahosi avho.
- Lungano ulu lu ita uri vhañwe vhathu vha divhe hune Vhavenda vha wanala hone namusi, hune ha vha Devhula ha shango la Afrika Tshipembe, vunduni la Limpopo, ngeno kha mañwe mavundu vha sa tou vha vhanzhi-vho lini, u fana na Gauteng, North West na Mpumalanga.
- Tshikhodo tsha **Vhalaudzi vha Lwamondo**, muniwali u toda vhavhali vha tshi vha na ndivho ya uri Vhalaudzi ndi vhahali vhukuma nndwani, a vha lwi na magoswi.
- Matshilele a Vhalaudzi a hanedzana na vhurangaphanda ha vhathu vha tshifumakadzini.
- U ya nga hetshi tshikhodo, muthu ha tei u ditika nga muniwe, muthu u ima nga ethe vhutshiloni.
- Tshikhodo hetshi tshi toda vhathu vha tshi tshila vha tshi luvha vharangaphanda vhavho. U dishumela na u thusa vha sa koni nga u vha sikela mishumo.
- Tshikhodo tshenetshi, tshi sumbedza vhubvo ha lushaka lwa Vhalaudzi hune ha vha Lwamondo. Afha tshi khou toda vhathu vha tshi vha na ndivho na u vhona zwi zwa ndeme u divha hune lushaka lwa bva hone.
- Murero wa u thoma, **'khangala mbili a dzi dzuli muina muthihi'** muniwali u tama vhathu vha tshi vha na ndivho ya uri vha songo tenda kana u tendela vhadzia u funa khakhathi vha tshi dzula fhethu huthihi ngauri a hu nga vhi na mulalo, i do dzula i tshi lwiwa.
- Murero wa vuvhili, **'funguvhu lo ri thi laiwi la fhira mudzi lo kovhela'** muniwali u toda u pfukisela ndivho ya ngeletshedzo na u kaidza uri muthu kha thetshesele vhañwe vha tshi mu tsivhudza u itela uri a si dzhene khomboni/khakhathini.

Magumo

Muniwali o kona u shumisa mañwalwa a sialala, ane a vha lungano, tshikhodo na mirero u nea ndivho Vhavenda nga ha vhubvo havho, matshilele avho, na u ombedzela matshilele a fhataho mvumbo dzavhudi.

[25]

MBUDZISO YA 11: *KHUVHANGANYO YA FOLUKULO* – MBUDZISO PFUFHI**MBUDZISO YA 11 – MBUDZISO PFUFHI****PHINDULO DZA TSHIPIDA TSHA: LUNGANO**

- 11.1 Ndi khudano ya nnda.√ Vhane vathu vha ri lufu lu songo vha hone ngeno vane vha tshi ri nga lu vhe hone.√ (2)
- 11.2 Maipfi aya a tana tshipida tsha magumo a lungano√ ngauri muanetsheli wa lungano u khou vhudza vhatshetshesi uri u anetshelwa na u bvumelwa zwo guma.√ (2)
- 11.3 Mafhungoni aya muanetsheli u tana luaviavi lu tshi takalela u ita zwe lwa laedzwa u fhira mane madzanga/Luaviavi lu tanwa sa muthu ane a fulufhedzea,√ ngauri lwo isa mulaedza he lwa vha lwo rumiwa hone.√ (2)
- 11.4 Masiandaitwa ndi a uri vathu vha songo tshila u ya hoyu, vha tea u fa /kha hu vhe na lufu.√√ (2)
- 11.5 Vathu vho vha vho lavhelela uri dongololo ngauri li a tavhanya u tshimbila u fhira luaviavi, li do vha lone line la do swikisa mulaedza wa uri vathu vha songo lovha, ha vho thoma luaviavi u swikisa mulaedza wa uri vathu vha songo tshila tshothe.√√ (2)
- 11.6 Vathu vha songo nyadza muthu vho sedza mbonalo yawe kana zwine a vha zwone ngauri liwe duvha u do vha mangadza o ita zwivhuya.√√ (2)
- 11.7 - U swikisa mulaedza u lenga
 - U tenda u fhirelwa nga luaviavi ngeno li tshi tshimbila nga u tavhanya u lu fhira.
 - U ungwa nga zwiliwa lo hangwa zwe la rumelwa.
 - U sa vha na muhumbulo wa uri li tea u ita zwothe zwe la laedzwa li sa athu u ita zwiwe zwa thungo.
 [ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho] √√√ (3)

PHINDULO DZA TSHIBVELEDZWA TSHA D: VHURENDI HA SIALALA (TSHIKHODO)

- 11.8 Murendi u toda u bvisela khagala uri vha ha Tshikovhi ndi vathu vane vha vha na mafunda, a vha nei zwithu zwituku vha nea zwihulwane/zwa maimo.√√ (2)

- 11.9 I dzumbulula zwauri vha ha Tshikovhi ndi vhathu vha re na milayo/mikhwa/mulalo vhane vha tutuwedza uri vhathu vha songo tshimbila vhusiku ngauri vha nga huvhadzwa/vhulahwa nga mavemu/zwivhanda.✓✓ (2)
- 11.10 Muhumbulo muhulwane ndi wa u toda u sumbedza uri vhathu vha ha Tshikovhi a vha na tseḁa, vha tou vha na vhuluvha kha vhathu na vharangaphanda.✓✓ (2)
- 11.11 Murendi u toda uri vhudza uri vha lushaka lwa ha Tshikovhi vha luvha musanda wa Nḁzhelele (Ramabulana Mphephu) ndi masingo.✓✓ (2)
- 11.12 - Ndi nga khoda uri vha ha Tshikovhi ndi vhathu vha mafunda, vha a nea vhathu zwithu zwa ndeme sa kholomo hu si zwituku sa vhuswa.
 - Ndi vhathu vha re na milayo ngauri a vha tutuwedzi vhathu u tshimbila vhusiku/fhethu hu songo tsireledzeaho.
 - Ndi vhathu vho nakaho, vha ndeme tshitshavhani, vho khetheaho ngauri vha a dikhetha musi vhe vhathuni.
 - Vha a londa vhana na u hulisa mahosi ngauri vha a lela na u nea thodea dzine vhathu vha dzi toda.

KANA

- Ndi sasaladza uri ndi lushaka lu no ofhisa vhunga lu tshi dibadekanya na tshinoni tsha gwitha vhunga li tshi divhelwa zwithu zwi si zwavhudi kha mvelele yashu.
 - Ndi sasaladza uri a vha toti u dibadekanya na vhanwe vhathu, vha toda u dzula nga tshavho.
- [Mbuno MBILI dzi pfalaho]✓✓ (2)
[25]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 25

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA

U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – IP Demana

MBUDZISO YA 12: *U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA* – MBUDZISO NDAPFU

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo na Luambo: maraga dza 10 dzo avhelwa nga ndila hei:
 - Arali e kha khoudu 5 u wana maraga 8-10
 - Arali e kha khoudu 4 u wana maraga 6-7
 - Arali e kha khoudu 3 u wana maraga 4-5
 - Arali e kha khoudu 2 u wana maraga 2-3
 - Arali e kha khoudu 1 u wana maraga 0-1

ADENDAMU

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la u fhedza musi vha tshi tola/ maka mbudziso iyi.

ADENDAMU

Marangaphanda

Vhatambi ndi vhatu khumbulelwa vhane muṅwali a vha shumisa u bveledza dirama yawe. Milaedza ndi tsivhudzo dzine muṅwali wa dirama a tama u eletshedza vhavhali/vhataleli. Kha dirama iyi muṅwali u shumisa muṅa wa ha Nefefe u eletshedza vhatu u sa lema vhana.

Mbuno

Vho-Nefefe

- **Vhokhotsi vha songo tendela vhana vha tshi tshimbila vhusiku.** Vho-Nefefe vha kaidza Mashudu vha tshi mu kaidzela dzema lawe la u tshimbila na u vhuya vhusiku. Vha ita na u mu rwa nga nthani ha honoho u vhuya hawe vhusiku.
- **Vhokhotsi kha vha tutuwedze na u sumbedza vhana vhavho ndeme ya u futelela zwa tshikolo uri vha konou vha na vhumatshelo havhudi.** Vho-Nefefe vha todou divha uri Mashudu u khou shuma hani tshikoloni. Vha dovha hafhu vha mu vhudza nga ha ndeme ya u dzhena tshikolo.
- **Vhanna kha vha farisane na vhafumakadzi vhavho kha u alusa vhana vhavho.** Vho-Nefefe vha lingedza u farisana na mufumakadzi wavho kha u hulisa vhana vhavho ngeno Vho-Marita vha tshi kokodzela thungo vha sa vha tikedzi.
- **Vhokhotsi vha songo tenda u laulwa nga vhana na vhafumakadzi vhavho.** Vho-Nefefe vha lwa na zwithu zwo khakheaho zwi no itwa nga Vho-Marita na riwana wavho Mashudu. Vha hanedzana na zwine Vho-Marita vha ita zwa u lema riwana. Vha hanedzana na zwine Mashudu a ita zwo khakheaho.

Vho-Marita

- **Vhomme kha vha litshe u lema vhana vhavho vha vhasidzana sa musi vhe vhone tsumbandila khavho.** Vho-Marita vha kundelwa u vha tsumbandila kha riwana wavho Mashudu nga u mu lema. Vha mu tendela a tshi vhuya vhusiku, vha mu shumela o dzula a sa iti tshithu, madzuloni a uri vha mu tutuwedze kha zwa tshikolo vhone vha mu tutuwedza uri a ite zwa u funana na vhatukana vhanzhi. Vho-Marita vha dovha hafhu vha vha tsumbo mmbi kha riwana wavho Mashudu. Izwi ri zwi vhone musi vha tshi mu vhudza uri vha do sema mudededzi Vho-Ludwevha nge vha mu nea ndatiso musi a songo ita mushumo wa tshikolo.
- **Vhafumakadzi kha vha farisane na vhanna vhavho zwi tshi da kha kualusele kwa vhana sa musi vha vhone thoho dza midi.** Vho-Marita a vha farisani na munna wavho Vho-Nefefe musi vha tshi kaidza Mashudu kha u vhuya hawe vhusiku, u sa funesa vhatukana, u sa ita mishumo ya hayani na u sa ita mishumo ya tshikolo.
- **Vhafumakadzi kha vha thonifhe vhanna vhavho**
Vho-Marita a vha thonifhi munna wavho musi a tshi vha eletshedza uri vha songo lema riwana Mashudu. Vha semana na munna wavho phanda ha vhana zwine zwa sumbedza u sa vha na thonifho.
- **Vhomme vha songo tendela vhana vha tshi ita zwine vha funa ngauri vha do fhedza vha tshi ri sola na u ri shandukela matshelo.** Vho-Marita vha tendela Mashudu a tshi ita zwine a funa hune a vho fhedza a tshi vho vha shandukela na u vha sola uri ndi vhone vho itaho uri a diwane a kha tshiimo tshine a vha khatsho, nahone ngavhe a thetshesele khotsi awe. U a vha semekanya a vha vhudza na uri vha tou vha muloi.

Khwathisani na Mashudu

- **Vhana kha vha thetshelese na u thonifha vhabebi vhavho musi vha tshi vha nea ndayo.** Khwathisani u tevhela ndaela dzine a newa nga khotsi awe Vho-Nefefe zwi sumbedzaho thonifho. U thetshelesa khotsi awe musi vha tshi mu vhudza uri u tea u kondela tshikolo. Mashudu u nanga u sa thetshelesa khotsi awe vhane vha mu sumbedza ndila kwayo, a thetshelesa mme awe Vho-Marita vhane vha khou mu xedza. Mashudu u vhuya vhusiku hayani, ha iti mishumo ya hayani, ha funi zwa tshikolo, u funesa vhatukana.
- **Vhaswa kha vha dzhene tshikolo uri vha konou vha na vhumatshelo havhudi.** Khwathisani u takalela mafhungo a tshikolo lune ra vhona na henengei tshikoloni a tshi vhewa na vhurangaphanda ha kilasi, mudzulaphanda wa dibeithi na YCM. Mashudu ha takaleli mafhungo a u dzhena tshikolo. Ha iti mishumo ya tshikolo nahone u ita na u dilwadza musi a tshi tea u ya tshikoloni. U dovhola murole muthihi nga nthani ha honohu u sa funa hawe tshikolo.

Magumo

Muniwali wa dirama iyi o kona u shumisa vhatambi vha muta wa ha Nefefe u fhirisa milaedza ya uri u lema, u sa thetshelesa, u sa farisana sa muta zwo khakhea. Kha dirama iyi hu na zwinzhi zwe muniwali a gudisa vhataleli/vhathetshelesi.

[25]

MBUDZISO YA 13: U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – MBUDZISO PFUFHI

U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – IP Demana

- 13.1 - Mulalo o olwa sa musidzana a re na mikhwa nahone o vudaho.✓
- O olwa sa musidzana a songo lemalaho.✓ (2)
- 13.2 Tshine tsha khou vhang a u sa andana nga nyambo vhukati ha Mashudu na Mulalo ndi musi Mulalo a sa tendelani na Mashudu nga ndila ine mme awe vha mu lema ngayo ngeno ene a tshi vhona hu si na tsho khakheaho.✓✓ (2)
- 13.3 U sumbedza mudzedze wa tshifhinga tsha zwino.✓ Ngauri ndi hune ra wana vhasidzana vha tshi amba nga vathannga vhane vha funana navho.✓ (2)
- 13.4 Mme a Mashudu vha lema vhana ngeno mme a Mulalo vha sa lemi vhana/Mme a Mashudu a vho ngo funzea ngeno mme a Mulalo vho funzea.✓✓ (2)
- 13.5 Aironi ya dirama ndi musi ri ne sa vhavhali ri tshi divha zwauri Lufuno u khou yo taliwa nga Mashudu ngeno ene a sa divhi tshithu.✓✓ (2)
- 13.6 Zwi ita uri Mashudu a fhedze a tshi khou xeledwa nga vhumatshelo hawe musi vha tshi mu tutuwedza u funa vhatukana a sa iti zwa tshikolo.✓✓ (2)

- 13.7 - Ndivho ya muṇwali ndi ya uri vḥutshiloni hu na vḥathu vḥane vḥa fhulufhedzea kha khonani dzavho.
- Na uri shangoni hu na vḥathu vḥa si na tshidzumbe.
[Mbuno MBILI dzi pfalaho] √√ (2)
- 13.8 Muṇwali u shumisa ndango ya tshiteidzhi nga ndila heyi, a tshi toḁa u sumbedza uri Mulalo ha khou kholwa zwine zwa khou ambiwa nga Mashudu zwa uri ene na mme awe vḥa amba mafhungo a u funana hawe na vḥatukana/u khou akhamadzwa ngauri Mashudu na mme awe vḥa amba mafhungo a u funana hawe na vḥatukana.√√ (2)
- 13.9 Ndi vḥudipfi ha u takala,√ ngauri vḥa takalela mafhungo ane a ambiwa nga Mulalo, a pfalaho a a ṇwana ane a bva muṭani u re na milayo hune vḥana vḥa gudiswa mikhwa na vḥudifhinduleli.√ (2)
- 13.10 Mulalo u bva muṭani u re na mulayo hune vḥabebi vhoṭhe vḥa a farisana musi zwi tshi ḁa kha u alusa vḥana.√√ (2)
- 13.11 Ee/Zwo tea ngauri:
- Sa khonani yawe u tea u mu vḥudza arali hu na zwithu zwo iteaho zwi kwamaho ene Mashudu.
- Zwe Lufuno a ita zwa u funana na muṇwe musidzana ngeno a tshi funana na khonani ya ene Mulalo zwo khakhea.
- Zwo tea ngauri zwine Mulalo a khou amba ndi ngoho.

KANA

Hai/A zwo ngo tea ngauri:

- Zwe a ita ndi u luṭanya Mashudu na Lufuno.
 - Mulalo a nga fhedza a tshi luṭana na Lufuno.
 - Zwe zwa itiwa Mashudu nga Lufuno a zwi mu kwami.
- [ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho.]√√ (2)

- 13.12 Ndi a mu pfela vḥutungu ngauri:
- Lufuno u khou rwelwa musidzana wawe.
- Tshibio o vḥa o tea o vḥudza Lufuno ngoho ya uri Mashudu o tou mu ambisa.
- Mashudu ndi ene ane a khou vḥa luṭanya.
- Arali ho vḥa hu si Mulalo we a luṭanya Mashudu na Lufuno ndi musi Lufuno a songo vḥuya a rwiwa nga Tshibio.
- Vho vḥa vho tea vho tou amba mafhungo u fhirisa uri vḥa tou lwa.

KANA

A thi mu pfeli vḥutungu ngauri:

- Lufuno o tou ḁirwisa nga Tshibio nge a mu levhela.
 - Na ene u funesa vḥasidzana.
 - O ḁirwisa ngauri ha fhulufhedzei kha vḥasidzana.
- [ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho.]√√√ (3)
[25]

TSHILWAVHUSIKU – TT Mudau

MBUDZISO YA 14: *TSHILWAVHUSIKU* – MBUDZISO NDAPFU

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziselon.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo na Luambo: maraga dza 10 dzo avhelwa nga ndila hei:
 - Arali e kha khoudu 5 u wana maraga 8-10
 - Arali e kha khoudu 4 u wana maraga 6-7
 - Arali e kha khoudu 3 u wana maraga 4-5
 - Arali e kha khoudu 2 u wana maraga 2-3
 - Arali e kha khoudu 1 u wana maraga 0-1

ADENDAMU

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nkedza tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la u fhedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

ADENDAMU

Marangaphanda

Vhatambi ndi vhathu khumbulelwa vhanne muṱwali a vha shumisa u bveledza dirama yawe. Milaedza ndi tsivhudzo dzine muṱwali wa dirama a tama u eletshedza vhavhali/vhataleli. Kha dirama iyi muṱwali u shumisa Maforotereke u eletshedza uri vhathu kha vha litshe u kandekanya pfanelo dza vhanwe vhathu.

Mbuno

Maforotereke

- Ri tea u thanyela vhathu vhanne vha da sa vhafhiri vha gondo. Khosi Tshilwavhusiku u swielela Maforotereke kha shango lawe vhe vha humbela u swieledwa lwa tshifhinga nyana vha fhedza vha si tsha toda u fhira.
- Ri tea u thanyela vhathu vha no dzhia zwithu zwa vhanwe vhathu nga vhufhura. Nga murahu ha musi Maforotereke vho swieledwa nga vhadzulapo vha Swongozwi, vho vha vha si tsha funa u tuwa vha vho tou dihahedza kha shango la vhanwe. Vha dzharatela shango la Swongozwi vha songo tendelana na vhanne vhalo.

- **Muniwali u eletshedza uri vhathu vha songo kandekanya pfanelo dza vhaniwe vhathu.** Vhadzulapo vha Swongozwi vha a rwiwa nga Maforotereke ngeno vha songo tshinya tshithu. Mphelekedzeni u rwiwa nga Maforotereke lwe a fhedza o sia vhathu/lovha.
- **Vhathu kha vha litshe u ita zwine vha funa kha shango la vhaniwe vha songo wana thendelo.** Vhadzulapo a vha tsha tendelwa u tshimbila huniwe na huniwe kha shango lavho. Izwi zwi itiswa nga u ri Maforotereke vha dzharatela shango la Swongozwi vha tshi itela pfulo yavho nahone vha songo tendelana na vhanvhalo.
- **Vhatholi kha vha tutshele mafhungo a u tambudza vhashumi musi vha mishumoni.** Maforotereke vha tambudza vhashumeli vhavho vha tshi vha ita dziphuli. Ntsieni u rwiwa nga Maforotereke musi kholomo ine a khou i hama yo raha khamelo.
- **Vharangaphanda/vhabebi kha vha vhe tsumbo kha vhathu vhanvha vha khou vha ranga phanda ngauri vhatevheli vhavho vha nga fhedza vha tshi edzisela zwiito zwenezwo.** Kolie, niwana wa Luka u vhidza vhathu vhatwu uri ndi 'dzikafir'. U vhudza khotsi awe uri ho dzhena kafir a tshi amba Mphelekedzeni. U amba izwi sa zwe a pfa kha khotsi awe Luka.
- **Vhanna vha tea u thetshesela ngeletshedzo dza vhafumakadzi vhavho.** Ledia a tshi lingedza u vhudza munna wawe Luka uri vha pfuluwe Luka ha mu thetshesesi. Izwi zwi ita uri Ledia na maiwe Maforotereke vha lozwe vhutshilo havho musi vha tshi tshotelwa nga Tshilwavhusiku na mmbi yawe.
- **Vhokhotsi vha songo tenda u laulwa nga vhana vhavho.** Luka u nyadza khotsi awe musi a tshi vhudza khotsi awe Oubaas Piet uri zwine vha khou amba zwi ambiwa nga zwikalaha nahone kha vha litshe u mu tatisa kha zwine a khou amba.
- **Zwo khakhea u vha na muya wa tshiatalula na u nyefula dziwe tshaka.** Maforotereke vha talula na u nyefula vhathu vhatwu lune vha sa vha dzhie sa vhathu. Oubaas Piet u ri a si vhathu ndi thuri ngeno Luka a tshi ri ndi dziphukha.
- **Vhathu kha ri digudise u amba ngoho.** Maforotereke vha zwifha vha tshi ri Mphelekedzeni o wanala a tshi khou tswa khuhu dzavho hu uri ene na mmbwa dzawe vho vha vha tshi khou vhilimedza muvhuda.
- **Vhathu kha vha tutshele muya wa vhufhura.** Maforotereke vha lingedza u fhura Tshilwavhusiku na mmbi yawe musi vha tshi todou rengiselwa kushangonyana kha shango la Swongozwi nga kholomo thanu.

Magumo

Muniwali wa dirama iyi o kona u shumisa Maforotereke u fhirisa milaedza ya uri u kandekanya pfanelo dza vhaniwe u fana na lunyadzo, tshiatalula, u tambudza zwo khakhea. Kha dirama iyi hu na zwinzhi zwe muniwali a gudisa vhataleli/vhathetshesesi.

[25]

KANA

MBUDZISO YA 15: TSHILWAVHUSIKU – MBUDZISO PFUFHI

- 15.1 - Luka o olwa sa munna a re na tshituhu.✓
- O olwa sa munna a sa funi vhathu vharema.✓ (2)
- 15.2 Tshine tsha khou vhanga u sa andana nga nyambo vhukati ha Maforotereke na vhadzulapo vha Swongozwi ndi zwa musi Maforotereke vha tshi khou pomokiwa nga vhadzulapo uri vha khou vha tambudzela vhana vhavho khathihi na u vha vhulaha ngeno Maforotereke vha sa vhoni hu na tsho khakheaho sa musi vha tshi ri vha khou tswelwa khuhu dzavho.✓✓ (2)
- 15.3 Ndi mudzedze wa tshifhinga tsha kale.✓ Hune shango la vha li tshi vhuswa nga mahosi vhane na musi hu tshi sengwa mafhungo ha rumelwa na magota.✓ (2)
- 15.4 Luka u na tshituhu ngeno Derek a na muya wa u pfela vhathu vhutungu.✓✓ (2)
- 15.5 Aironi ya dirama ndi musi rine sa vhavhali ri tshi divha zwauri Tshilwavhusiku u khou ruma vhadinda vhawe u thasela Maforotereke vhusiku ngeno vhone vha sa divhi na tshithu.✓✓ (2)
- 15.6 Zwi ita uri hu vhe na dzinndwa vhukati havho na Tshilwavhusiku na mmbi yawe he ha fhedza hu na u lozwea ha vhutshilo kha vhathu vhanzhi.✓✓ (2)
- 15.7 - Ndivho ya muniwali ndi ya uri vhutshiloni hu na vhathu vhanzhi vha dzhenaho khakhathini nga u fhulufhela vhathu vha sa vha divhi.✓
- Arali vhadzulapo vha farana vha a kona u vha tshithu tshithihi vha a kona u bveledza tshipikwa.✓ (2)
- 15.8 Muniwali u shumisa ndango ya tshiteidzhi nga ndila heyi, a tshi toda u sumbedza uri mmbi ya Tshilwavhusiku i khou ya ndwani/yo diimisela u lwa.✓✓ (2)
- 15.9 Ndi vhudipfi ha u dinalea,✓ ngauri Luka u na lunyadzo kha vhane vha shango.✓ (2)
- 15.10 Siangane ya vhupo ha mahayani Swongozwi hune khosi i dzhiwa u ri ndi yone ine ya vha na maandla a u vhusa na u tsireledza, ndi zwone zwi itaho uri Khosi Tshilwavhusiku a thasele Maforotereke.✓✓ (2)

15.11 Ee, zwo tea ngauri:

- Tshilwavhusiku o tou diitela nga u vha swielela.
- O vha litsha vha tshi dzula tshifhinga tshilapfu kha shango lawe.

KANA

Hai, a zwo ngo tea ngauri:

- A si shango lavho vho tou swielelwa.
- A hu na shango line la rengiswa nga kholomo thanu.

[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho.]√√

(2)

15.12 Ndi a mu pfela vhutungu ngauri:

- U khou vhaiwa/tambudzwa kha shango lawe.
- Vhathu vhane vha khou mu khakhela ndi vhe a vha thusa.
- O vhulahlwa vhana na vhadzulapo vhawe vha tambudzwa.

KANA

A thi mu pfeli vhutungu ngauri:

- O tou funa nga u vha swielela.
- O vha o tea o vha vhudza uri vha fhire tshifhinga tshi tshe hone.
- U na u fhulufhelesa vhathu a sa vha divhi.

[ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho.]√√√

(3)

[25]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C:	25
MARAGAGUTE:	80

KHETHEKANYO YA A: RUBRIKI YA U TOLA MAANEA A LITHERETSHA – PHINDULO NDAPFU: VHURENDI [MARAGA: 10]

Khitheria	Vhukoni ha nthesa	Tshikili Tshone	Vhukoni ha vhukati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU Tsenguluso ya thoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwathisedza nga vhuṭanzi na kupfeselele kwa tshibveledza ZRN=6 MARAGA DZA 6	5–6 -Tsenguluso yo nwelelaho ya thoho -Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwathisedzo yo dziaho u bva kha tshirendo -U pfesesa ha nthesa ha lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	4 -U sumbedza u pfesesa na u sengulusa thoho nga ndila yone -Phindulo ndi yo faredzaho zwidodombedzwa zwi khagala -Mbuno dzi pfadzaho dzo nekedzwa, naho dziṅwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika heneṱho -U pfesesa ha lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	3 -Tsenguluso i fushaho/linganelaho ya thoho -Hu na dziṅwe mbuno dzavhuḱi dzi tikedzaho thoho -Naho dziṅwe dza mbuno dzo tikedzwa, hu ḱi vha na vhuṭanzi vhu sa tendiseiḱho -U pfesesa ha mutheo ha lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	2 -Tsenguluso ya thoho i sa fushi -Hu na tshaedzo khulwane ya mbuno dzi tikedzaho thoho -Kupfeselele kwa fhasi kwa lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	0–1 -A hu na u pfesesa ha thoho -A hu na thikhedzo u bva kha tshirendo -Mugudi ha na ndivho ya lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo
TSHIVHUMBEO NA LUAMBO Tshivhumbeo, thevhekano i pfadzaho na kuṅekedzelwe kwa mafhungo Luambo, thouni na tshitaila zwo shumiswaho kha maanea/phindulo ndapfu TL=4 MARAGA 4	4 -Tshivhumbeo tsho lunzhedzanaho tshoṱhe -Mbuno dzo lundwa tshidele nahone dza bveledzwa zwi khagala tshoṱhe -Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a tokonya, nahone zwo lulama -A hu na vhukhakhi vhu vhoneḱho ha girama, mupeleṱo na zwiga zwa u vhalala	3 -Tshivhumbeo tshi re khagala na mbuno dzi tevhelelanaho lu pfadzaho -Thevhekano ya mbuno i a pfadza -Luambo, thouni na tshitaela vhuṅzhi zwo lulama	2 -Hu ḱi vha na vhuṅwe vhukhakhi ha tshivhumbeo -Maanea/Phindulo i shaedza thevhekano yo fhaṱeaho ya kupfeselele na ndunzhendunzhe -Luambo lwo faredza vhukhakhi vhu si gathi, thouni na tshitaela hunzhi zwo tea	1 -Tshivhumbeo tsho pulaniwa lwo khakheaho -Mbuno a dzo ngo dzudzanywa lu pfadzaho -Vhukhakhi ha luambo vhu khagala -Thouni na tshitaila a zwo ngo tea	0-1 -Tshivhumbeo tsho khakheaho tshoṱhe -Vhukhakhi vhuṅzhiḱha ha luambo na tshitaila

THANYELANI: Arali mulingiwa a sa dzhiela zwi re ngomu lwa tshoṱhe a riwala maanea, kha vha mu avhele maraga dza 0 kha zwi re ngomu, tshivhumbeo na luambo.

KHETHEKANYO YA B NA C: RUBRIKI YA U TOLA/MAKA MAANEA A LITHERETSHA – PHINDULO NDAPFU: NGANEA/FOLUKULO NA DIRAMA [MARAGA: 25]

Khritheria	Vhukoni ha nthesa	Tshikili tshone	Vhukoni ha vhukati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU	12–15	9–11	6–8	4–5	0–3
<p>Tsenguluso ya thoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwathisedza nga vhubanzi na kupfeselele kwa tshibveledzwa</p> <p>MARAGA 15</p> <p>ZRN= 15</p>	<p>-Phindulo ya mathakhethakheni/nthesa : 14–15 Phindulo ya mathakhetheni/ntha: 12–13 -Tsenguluso yo nwelelaho ya thoho -Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwathisedzo yo dziaho u bva kha tshibveledzwa -U pfesesa ha nthesa ha lushaka lwa liniwalwa na tshibveledzwa</p>	<p>-U sumbedza u pfesesa na u sengulusa thoho nga ndila yone -Phindulo ndi yo faredzaho zwidodombedzwa zwi khagala -Mbuno dziinwe dzi pfadzaho dzo nekedzwa, nahone dziinwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika heneffho -Hu na vhubanzi ha u pfesesa lushaka lwa liniwalwa na tshibveledzwa</p>	<p>-U pfesesa thoho lwo linganelaho/hu songo godombelaho; a si zwothe zwithalusi zwo dodombedzwa -Hu na dziinwe mbuno dzi tikedzaho thoho -Mawewe makumedzwa o tikedzwa, fhedzi vhubanzi a vhu tendisei tshifhinga tshothe -U pfesesa liniwalo na tshibveledzwa hu songo fhelelaho</p>	<p>-U pfesesa thoho lwa u tou phuphuledza; a hu tou vha na zwiinwe zwithalusi zwo senguluswaho nga vhubalo -Mbuno thukhu dzi tikedzaho thoho -Makumedzwa a tshimbilelanaho ndi matukutuku -U pfesesa hutuku ha liniwalwa na tshibveledzwa</p>	<p>-U pfesesa hutukutuku ha thoho -Ndingedzo yo rembedaho/i songo khwathaho ya u fhindula mbudziso -Makumedzwa ha tendisei na kathihi -Mugudi ha na ndivho ya lushaka lwa liniwalwa kana tshibveledzwa</p>
TSHIVHUMBEO NA LUAMBO	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1
<p>Tshivhumbeo, thevhekano i pfadzaho na kunekedzelwe kwa mafhungo Luambo, thouni na tshitaila zwo shumiswaho kha maanea/phindulo ndapfu</p> <p>MARAGA 10</p> <p>TL=10</p>	<p>-Tshivhumbeo tsho lunzhedzana tshothe -Marangaphanda na magumo ndi zwa nthesa -Makumedzwa o vhekanywa zwavhubi nahone a bveledzwa zwi khagala -Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a tokonya, nahone zwo lulama</p>	<p>-Tshivhumbeo tshi re khagala na makumedzwa a tevhelelanaho lu pfadzaho -Marangaphanda na magumo na dziinwe phara zwo dzudzanywa nga ndila yo faranaho -U tevhekana hu pfadzaho ha makumedzwa -Luambo, thouni na tshitaela hunzhi zwo lulama</p>	<p>-Hu na vhubiwe vhubanzi ha tshivhumbeo -U pfadza na ndunzhendunzhe zwi di vha hone, fhedzi zwo faredza vhu khakhi -Hu na vhu khakhi vhu vhonealaho ha luambo; thouni na tshitaila hunzhi zwo tea -Phara hunzhi dzo lulama</p>	<p>-Tshivhumbeo tsho pulaniwa nga ndila yo khakheaho -Makumedzwa ho ngo vhekanywa nga ndila i pfadzaho -Vhu khakhi ha luambo vhu khagala -Thouni na tshitaela a zwo ngo tea -Phara dzo khakhea</p>	<p>-U shaea ha tshivhumbeo tsho pulaniwaho zwi khakhisa thevhekano ya likumedzwa -Vhu khakhi ha luambo na tshitaila zwi itisa uri phindulo iyi i kundelwe u swikelela -Thouni na tshitaela a zwo ngo tea -Phara dzo khakhea</p>
MARAGANYANGAREDZI	20–25	15–19	10–14	5–9	0–4